

مجله

توسعه فضاهای پیراشهری

سال اول، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۸

شاپای چاپی ۴۱۶۴-۲۶۷۶ شاپای الکترونیکی ۴۱۷۲-۲۶۷۶

صفحات ۸-۱

فضاهای پیراشهری و جمعیت‌پذیری حوضه آبریز ارومیه

www.jpusd.ir

تاج الدین کرمی^{۱*}، احمد زنگانه^۲، حجت میرزازاده^۳

^۱ استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

^۲ استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

^۳ دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

*e-mail: karami_ta@yahoo.com

دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۰۲/۲۰

پذیرش نهایی: ۱۳۹۸/۰۳/۳۰

چکیده

پیراشهر، عرصه کنش فرآیندهای ناشی از ساختارهای اجتماعی - فضایی و تجلیگاه اثرگذاری شهرنشینی بر حیات روستایی و محیط طبیعی است. پژوهش حاضر، بررسی جایگاه فضاهای پیراشهری در جمعیت‌پذیری حوضه آبریز ارومیه و درنهایت برجسته‌سازی نقش شهر و پیراشهر بر ناپایداری دریاچه ارومیه را در کانون توجه قرار داده است. این پژوهش از منظر هدف، کاربردی و به لحاظ ماهیت روش، توصیفی - تحلیلی محسوب می‌شود و تحلیل‌های فضایی آن با استفاده از داده‌های نقاط جمعیتی (شهری و روستایی) سال ۹۵ مرکز آمار ایران، انجام شده است. بر اساس نتایج تحلیل‌های مذکور، ۸۳ درصد جمعیت کل حوضه آبریز ارومیه و بیش از ۴۰ درصد جمعیت روستایی در فاصله ۵ کیلومتری از شهرها استقرار یافته‌اند. این جریان، مؤید شکل‌گیری خوشه‌های شهری و دامنه گسترده تأثیرگذاری فرآیندهای شهری بر حیات و بافت روستایی است. از آنجایی که کانون‌های جمعیتی پیش‌گفته، بر گستره‌های اکولوژی پشیمان حیات انسانی (دشت‌های آبرفتی) واقع شده‌اند، از طریق مصرف فزاینده منابع آب، بیشترین نقش را در ناپایداری اکوسیستم آبی دریاچه ارومیه ایفا کرده‌اند. از این رو در کنار توجه به فرآیندهای طبیعی، برجسته‌سازی فرآیندهای شهری و پیراشهری در پایداری اکولوژیکی حوضه آبریز دریاچه ارومیه، ضروری است.

واژگان کلیدی: فضاهای پیراشهری، حوضه آبریز دریاچه ارومیه، جمعیت‌پذیری، شهری شدن.

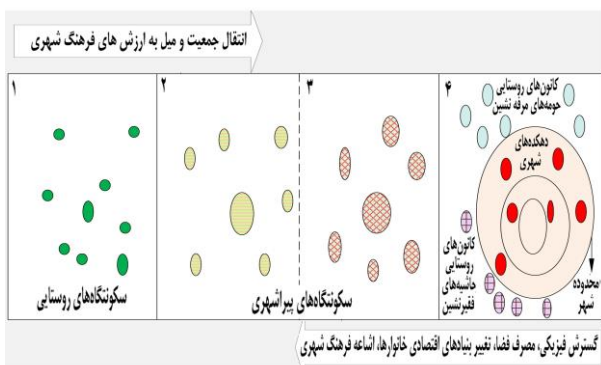
مقدمه

ظهور مفهوم پیراشهر، حاصل محدودیت‌های ناشی از دوگانگی ساختاری مفاهیم شهر و روستا بوده است. این مفهوم، توصیف‌گر سکونتگاه‌های نزدیک شهرها است که طیف وسیعی از ویژگی‌های شهری و روستایی را بازنمایی می‌کند (Drescher, 1-4: 2000; Jaquinta & 2000). نواحی پیراشهری، گونه‌ای از اشکال سکونتی است که در ارتباط با گسترش افقی، خزش و دامنه توسعه عملکردهای شهری، در اراضی و فضاهای روستایی ایجاد می‌شود (Piorr & et al, 2012: 10). بسیاری از شهرهای بزرگ در حال رشد شتابان کشورهای جنوب، علاوه بر ادغام روستاها در فرآیند گسترش خود، موجب شکل‌گیری عرصه‌هایی با ویژگی‌های کالبدی - عملکردی و اجتماعی - اقتصادی ویژه‌ای شده‌اند. این عرصه‌ها که به‌طور توأمان حامل خصیلت‌هایی بارز شهری - روستایی (نه شهری و نه روستایی) هستند، اغلب تحت مفهوم پیراشهر شناخته می‌شود (Simon et al, 2006: 7).

پدیده پیراشهر، محصول تشدید تحولات اجتماعی - فضایی بر مبنای منطق و دیالکتیک انباشت و چرخه فضایی سرمایه و فرآیندهای جهان‌شمول شهری شدن است (Harvey 1973, 1982, 1989, 2006 به نقل از: Mazhindu, 2016: 13). به‌واقع شهری شدن و فرم‌های فضایی مرتبط با آن، مهم‌ترین بازتاب فضایی توسعه مدرنیسم و بسط روابط سرمایه‌داری در جهان امروز محسوب می‌شود. به باور جغرافی‌دانان ساخت‌گرا، شهری‌شدن به‌مثابه فرآیند و سازوکار فضایی تثبیت و انباشت سرمایه، نقش بی‌همتایی در تولید و بازتولید روابط سرمایه‌داری داشته است (استیونسون، ۱۳۸۸: ۷۳-۷۰). همچنین، دگرگونی شیوه و ابزار تولید کشاورزی، سیل نیروی کار مازاد را روانه شهرها و فضاهای پیراشهری کرده است. نیروی کار مورد بحث به‌مثابه سرمایه انسانی، به دیگر سرمایه‌های تراکم یافته در نواحی شهری و پیراشهری افزوده شده است. بنابراین، شهری‌شدن و پیراشهری‌شدن به

شایع‌ترین فرم فضایی کار و زندگی در قرن بیست و یکم تبدیل شده است (Ravetz et al, 2013: 14).

عرصه پیراشهری یا گستره کنش روابط متقابل شهری - روستایی، متأثر از دو نیروی عمده زیر است: نخست، نیروهای اجتماعی - اقتصادی و فضایی - کالبدی که از طرف شهر، روستاها را هدف قرار می‌دهد، مانند گسترش فیزیکی شهر و مصرف فضای روستایی، تغییرات بنیادی در اقتصاد خانوارها، رواج فرهنگ شهری و غیره؛ دوم، نیروهایی که منشأ روستایی دارد اما در پیوند با شهری شدن و شهرگرایی عمل می‌کند مانند جریان‌هایی از قبیل مهاجرت، جابه‌جایی و انتقال جمعیت و گرایش‌های اجتماعی - فرهنگی و شهرگرایی روستائیان (چگینی، ۱۳۹۱: ۸۴ و ن.ک: شکل ۱).

شکل ۱. فرآیندها و فرم‌های ناشی از توسعه شهری - روستایی

مأخذ: چگینی، ۱۳۹۱: ۸۴

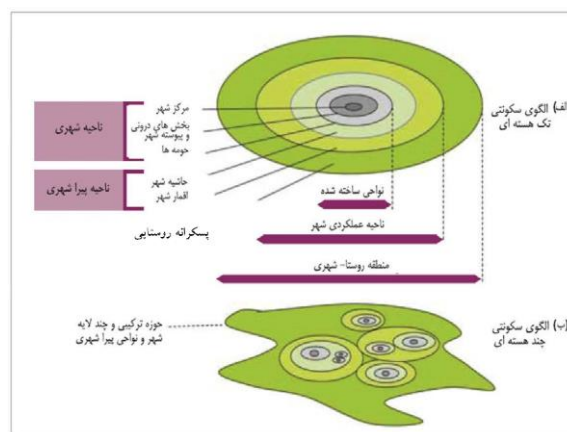
شهر و پیراشهر، بازتاب فضایی - عملکردی منطقه روستا - شهری را به نمایش می‌گذارد. از نظر ساختار جغرافیایی، منطقه روستا - شهری^۲ به‌مثابه یک واحد تحلیل، از دامنه‌های گوناگونی تشکیل شده و مشتمل بر سه گستره زیر است (شکل ۲):

- ۱- نواحی شهری: مشتمل بر بخش‌های ساخته شده (مرکز شهر و بخش درون شهری) و نیز ناحیه حومه‌ای؛
- ۲- نواحی پیراشهری: شامل دو بخش لبه و پیرامون شهر؛
- ۳- پسرکرانه روستایی: که به نواحی روستایی محاط بر گستره پیراشهری اطلاق می‌شود (Ravetz et al, 2013: 17-18).

موقعیت جغرافیایی ایران در حدفاصل ۲۵ تا ۴۰ درجه عرض شمالی، این سرزمین را تحت سیطره پرفشار جنب حاره قرار داده و شرایط اقلیمی خشک و نیمه خشکی را برای آن رقم زده، اما عملکرد قوی عوامل محلی (به ویژه کوهستانها) جریان مذکور را تعدیل کرده است (کاوایی و علیجانی، ۱۳۷۴). در نتیجه می توان گفت که کوهستانها از طریق تغذیه منابع آب و خاک دشت های پایکوهی و میانکوهی، اصلی ترین بنیاد طبیعی تولید و بازتولید تمدن و توسعه شهری و روستایی ایران از دیرباز تا به اکنون بوده اند (رهنمایی، ۱۳۷۱: ۷۶-۸۹). بر این اساس می توان استنباط کرد که رشد شتابان و تشدید تراکم جمعیت شهری و پیراشهری در دشت های پایکوهی و میانکوهی، توانسته دامنه آسیب پذیری از خشکسالی و کم آبی را گسترش داده و به مهم ترین عامل برهم زنده تعادل زیست بومها تبدیل شود. زیرا شهرها و پیراشهرها به مثابه نظام های باز و پویا برای سوخت و ساز خود نیازمند حجم زیادی از خدمات اکوسیستمی بوده و از طریق دامنه اثرگذاری و اثرپذیری خود (در سه مقیاس درون، پیرامون و فرا پیرامون) رد پای بوم شناختی گسترده ای دارد. با توجه به این واقعیت و بر اساس قاعده کلی مورد اشاره در مباحث پیشین (DuBow, 2016)، می توان گفت روند خشک شدگی و ناپایداری دریاچه ارومیه (به مثابه یکی از ارکان اصلی اکوسیستم های وابسته به منابع آب حوضه آبریز دریاچه ارومیه)، تحت تأثیر دو عامل مهم جهانی تغییر اقلیم و تغییرات جمعیتی به نفع نواحی شهری و پیراشهری بوده است. از این رو، تحلیل جایگاه شهر و پیراشهر در حوضه آبریز دریاچه ارومیه (به عنوان بستر هماهنگ کننده فرآیندهای طبیعی و انسانی)، نقش شهرها و پیراشهرها را در برهم زدن تعادل بوم شناختی و تشدید روند خشک شدگی و ناپایداری دریاچه ارومیه برجسته می سازد.

روش تحقیق

پژوهش حاضر، از منظر هدف کاربردی و به لحاظ ماهیت روش، توصیفی - تحلیلی محسوب می شود. گردآوری داده های تحقیق مبتنی بر روش های اسنادی و کتابخانه ای بوده است.

شکل ۲. واحدهای تحلیل نواحی شهری و پیراشهری در الگوهای تک

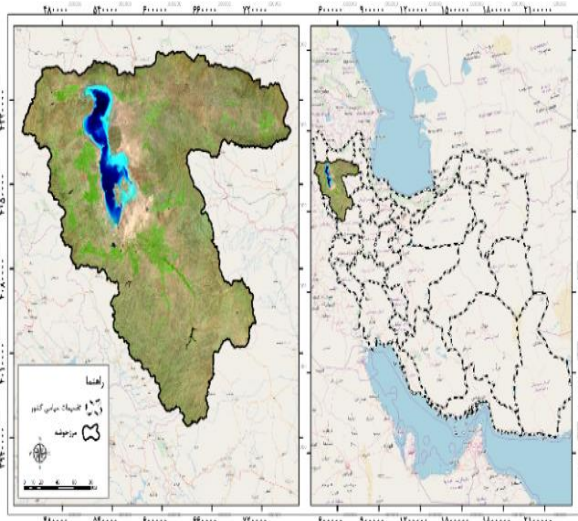
مرکزی و چندمرکزی

Source: Ravetz et al, 2013: 17-18

در دهه های اخیر، اکوسیستم های وابسته به آب به شدت از جانب تغییرات ناشی از فرآیندهای انسانی (نظیر افزایش جمعیت، شهرنشینی، تغییرات کاربری و پوشش اراضی) و فرآیندهای طبیعی (مانند تغییر اقلیم جهانی) در معرض خطر قرار گرفته است (DuBow, 2016). توسعه پایدار اکوسیستم ها بر دو مفهوم عمده "خدمات زیست محیطی یا خدمات اکوسیستمی" و "تنوع زیستی" مبتنی است (گادزاشاک و دیگران، ۱۳۹۳: ۲۰۷). خدمات اکوسیستمی شامل شرایط و فرآیندهایی هستند که از طریق اکوسیستم های طبیعی حیات انسانی را پشتیبانی و تحقق می بخشد. فضاهای شهری و پیراشهری، اغلب نیازمند نواحی وسیعی از اکوسیستم های کارکردی است تا پاسخگوی حجم عظیم مصرف آن مانند غذا، آب آشامیدنی، مصالح ساختمانی و جذب پسماند باشد (Pickett, 2001: 129). بر اساس گزارش ارزیابی اکوسیستم هزاره (۲۰۰۵)، خدمات اکوسیستمی شامل خدمات تأمین گر، تنظیم گر، پشتیبان و فرهنگی است. منابع آب به عنوان یکی از نیازهای ضروری و حیاتی جوامع بشری، واجد نقش تأمین گری و تنظیم کنندگی است (Alcamo and Bennett, 2003: 56). فضاهای شهر و پیراشهری را می توان یکی از تقاضاکنندگان و مصرف کنندگان اصلی و درعین حال یکی از عوامل آلایندهی و ناپایداری منابع آب دانست.

جدول ۲. تغییرات جمعیت حوضه آبریز ارومیه (۹۵-۱۳۳۵)

سال	تعداد شهر	جمعیت		نرخ رشد
		شهری	روستایی	
۱۳۳۵	۴۰	۵۸۹۲۸۹	۸۳۳۹۰۰	-
۱۳۴۵	۴۱	۸۵۴۲۰۵	۱۰۰۲۵۱۸	۳/۷۸
۱۳۵۵	۴۱	۱۲۴۴۷۶۵	۱۱۳۲۶۰۲	۳/۸۴
۱۳۶۵	۴۱	۲۱۱۷۹۵۰	۱۱۷۹۹۷۷	۵/۴۶
۱۳۷۵	۴۱	۲۷۵۸۷۰۲	۱۵۶۴۰۷۹	۱/۲۳
۱۳۸۵	۵۷	۳۴۲۶۰۲۶	۱۴۴۴۰۰۴	۲/۱۹
۱۳۹۰	۵۷	۳۶۹۳۰۵۵	۱۵۲۵۱۵۵	۱/۵۱
۱۳۹۵	۵۷	۴۰۱۱۲۳۸	۱۵۰۷۷۲۰	۱/۶۷

شکل ۳. نقشه موقعیت منطقه مورد مطالعه

یافته‌های تحقیق

تحلیل یافته‌ها در مقاله حاضر مبتنی بر دو محور فاصله از کانون‌های شهری و فاصله از دریاچه ارومیه بوده است. در ادامه نیز، از طریق همپوشانی نقشه متغیر جمعیت و استخراج خلاصه‌های آماری، نقش عمده فضاهای شهری و پیراشهری و نیز در دشت‌های مجاور دریاچه در تراکم و تجمع جمعیت مشخص شده است. در نقشه موضوع شکل شماره ۴، فاصله از کانون‌های شهری بزرگ از فاصله ۵ تا بیشتر از ۱۰۰ کیلومتری پهنه‌بندی شده است. همپوشانی کانون‌های جمعیتی با نقشه مذکور، گویای آن است که در فاصله پنج کیلومتری از مراکز شهری، جمعیتی (شهری و روستایی) بالغ بر ۴۵۷۹۲۹۶ نفر در ۷۰۰ سکونتگاه ساکن شده‌اند که مشتمل بر ۸۳ درصد جمعیت منطقه است. از این تعداد جمعیت، ۶۰۷۸۵۹ نفر جمعیت روستایی که ۴۰,۳۱ درصد جمعیت را در برمی‌گیرد و

مؤلفه‌های مورد استفاده شامل جمعیت، موقعیت کانون‌های زیستی بوده که با استفاده از روش‌های تحلیل فاصله و همپوشانی در نرم‌افزار ArcGIS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. به علاوه این تحقیق با مراجعه به منابع اسنادی جهت گردآوری داده‌های مورد نیاز شامل، سرشماری پایگاه‌های داده‌های مکانی و سامانه‌های سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۵ از مرکز آمار ایران، انجام شده است.

حوضه آبریز دریاچه ارومیه، یکی از حوضه‌های اصلی و بسته ایران به شمار می‌رود. وسعت این حوزه حدود ۴۹۳۸۱ کیلومتر مربع است که ۹۰/۹ درصد آن در دو استان آذربایجان غربی و شرقی و ۹/۱ درصد باقیمانده در استان کردستان واقع شده است (مرکز آمار ایران).

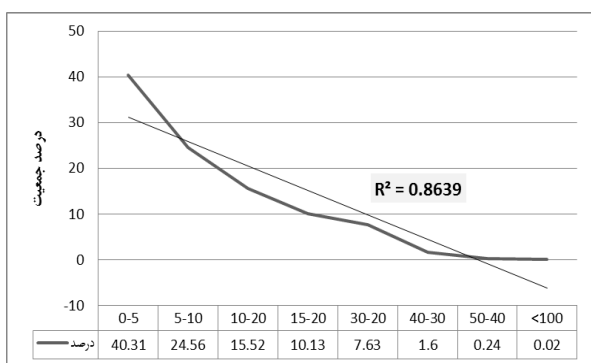
جدول ۱. وسعت و تعداد شهرستان‌های حوضه آبریز ارومیه

ردیف	استان	تعداد شهرستان	مساحت (Km)	درصد از سطح حوضه
۱	آذربایجان غربی	۹	۲۱۹۳۰,۹۶	۴۶/۹
۲	آذربایجان شرقی	۱۱	۲۲۹۳۵,۷	۴۴
۳	کردستان	۱	۴۵۱۴,۲۵	۹/۱
	مجموع	۲۱	۴۹۳۸۰,۹۱	۱۰۰

در محدوده‌ی حوضه آبریز ارومیه، براساس آخرین تقسیمات سیاسی کشور، ۲ مرکز استان (تبریز و ارومیه)، ۲۱ شهرستان و مجموعاً ۵۷ کانون شهری وجود دارد (سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵).

بر اساس آخرین آمار منتشر شده از مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۵، تعداد ۵۵۱۸۹۵۸ نفر در سکونتگاه‌های شهری و روستایی محدوده مورد مطالعه، ساکن بوده‌اند (جدول ۲). از این تعداد، ۴۰۱۱۲۳۸ نفر (معادل ۷۲/۷ درصد) در نقاط شهری و ۱۵۰۷۷۲۰ نفر (معادل ۲۷/۳ درصد) در نقاط روستایی سکونت دارند (سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). روند تغییرات جمعیتی هم چون سایر نقاط کشور به نفع مراکز شهری بوده و اوج رشد جمعیت حوضه نیز مربوط به دهه ۶۵-۱۳۵۵ است.

استقرار بخش عمده جمعیت روستایی در فاصله تا ۱۰ کیلومتری شهرها، علاوه بر آنکه بیانگر نقش برجسته فضاهای شهری و پیراشهری در جمعیت‌پذیری حوضه آبریز دریاچه ارومیه است، نشان می‌دهد که با افزایش فاصله از شهرها از تعداد جمعیت روستایی کاسته می‌شود. بر این اساس، عامل فاصله از شهرها با تعداد جمعیت روستایی در پهنه‌های فاصله از شهر همبستگی زیادی داشته و بیش از ۸۶ درصد استقرار جمعیت در ارتباط بافاصله از شهرها را تبیین می‌کند (ن.ک: شکل ۵).

شکل ۵. پراکنندگی جمعیت روستایی در ارتباط بافاصله از شهرها (به کیلومتر)

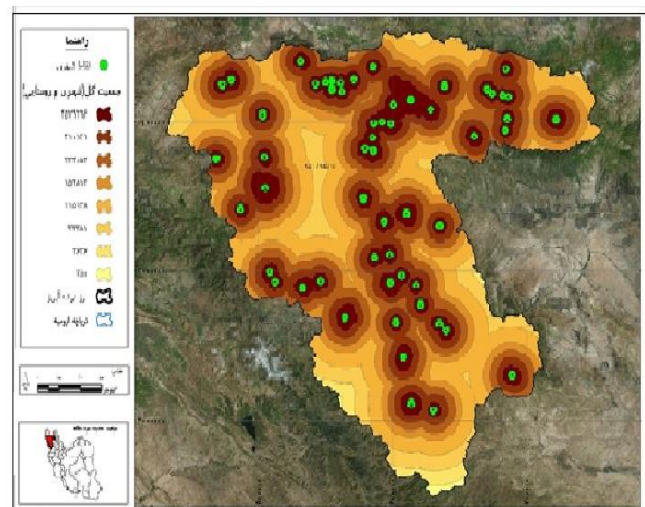
تحلیل‌های انجام‌شده علاوه بر آنکه نشان‌دهنده اهمیت فضاهای پیراشهری در شرایط کنونی است، بیانگر شکل‌گیری منظومه‌های شهری و تجمع جمعیت در فضاهای پیراشهری آن است. به‌واقع پدیده نوظهور منظومه‌های شهری و فضاهای پیراشهری آن، ساختار اجتماعی - اقتصادی، ساختار فضایی و نیز وضعیت زیست‌محیطی منطقه را به‌شدت تحت تأثیر قرار داده و خواهد داد. شهرهایی که در آینده‌ای نه‌چندان دور به هم متصل شده و مجموعه‌های شهری بزرگی را تشکیل داده، نه‌تنها بخشی از جمعیت و بافت روستایی را در خود ادغام خواهند کرد، بلکه روند استقرار جمعیت در فضاهای پیراشهری و نوع استفاده از اراضی روستایی و منابع پشتیبان حیات شهری و روستایی را به‌شدت دچار دگرگونی می‌کند. از این‌رو جریان مذکور علاوه بر آینده‌نگری و آینده‌نگاری، نیازمند رویکردهای مبتنی بر یکپارچگی در برنامه‌ریزی و مدیریت منظومه‌های شهری و فضاهای پیرامون آن است.

۳۹۷۱۴۳۷ نفر شهری است. در فاصله پنج تا ۱۰ کیلومتری از مراکز شهری، تعداد ۴۱۰۱۶۱ نفر جمعیت در ۷۶۱ سکونتگاه ساکن هستند که شامل ۷٫۴۳ درصد کل جمعیت منطقه است. از این تعداد ۳۷۰۳۶۰ نفر جمعیت روستایی هستند که ۲۴٫۵۶ درصد جمعیت را شامل می‌شود.

جدول ۳. جمعیت شهری و روستایی با توجه به فاصله از شهرها

فاصله از شهر (کیلومتر)	جمعیت کل	تعداد سکونتگاه	درصد کل جمعیت	جمعیت روستایی	درصد جمعیت روستایی
>۵	۴۵۷۹۲۹۶	۷۰۰	۸۳	۶۰۷۸۵۹	۴۰٫۳۱
۱۰-۵	۴۱۰۱۶۱	۷۶۱	۷٫۴۳	۳۷۰۳۶۰	۲۴٫۵۶
۱۰-۱۵	۲۳۴۰۸۳	۶۱۴	۴٫۲۴	۲۳۴۰۸۳	۱۵٫۵۲
۱۵-۲۰	۱۵۲۸۱۳	۴۸۲	۲٫۸	۱۵۲۸۱۳	۱۰٫۱۳
۳۰-۲۰	۱۱۵۱۳۸	۴۶۸	۲٫۰۸	۱۱۵۱۳۸	۷٫۶۳
۴۰-۳۰	۲۳۳۸۱	۱۱۹	۰٫۴۲	۲۳۳۸۱	۱٫۶
۵۰-۴۰	۳۶۳۶	۲۲	۰٫۰۶	۳۶۳۶	۰٫۲۴
۱۰۰>	۴۵۰	۴	۰٫۰۰۸	۴۵۰	۰٫۰۲
جمع	۵۵۱۸۹۵۸	۳۱۷۰	۱۰۰	۱۵۰۷۷۲۰	۱۰۰

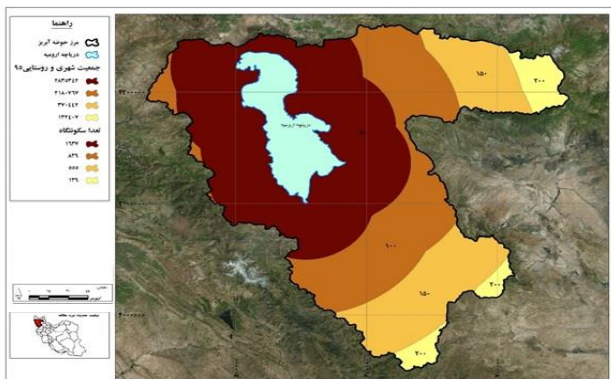
تجمع و تراکم جمعیت در حلقه اول و دوم فاصله از شهرها، گویای آن است که در ۴۹۸۹۴۵۷ نفر (۹۰٫۴۳ درصد) از جمعیت کل حوضه و ۹۷۸۲۱۹ نفر (حدود ۶۵ درصد) از جمعیت روستایی حوضه تا فاصله ۱۰ کیلومتری از شهرها استقرار یافته است.

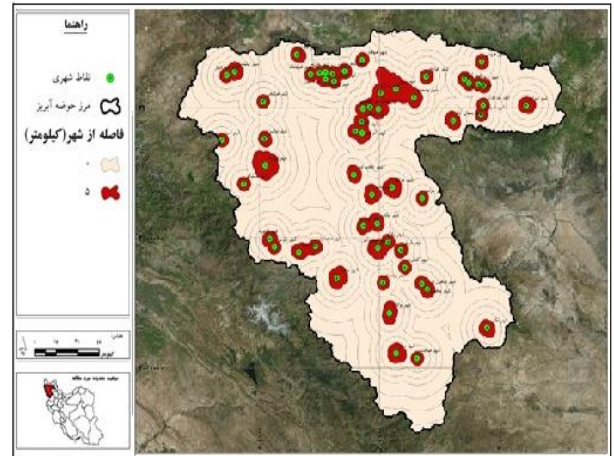
شکل ۴. نقشه تعداد کل جمعیت شهری و روستایی با توجه به فاصله از شهرها

موضوع استقرار بخش اعظم جمعیت در شهرها و فضاهای پیراشهری در حوضه آبریز دریاچه ارومیه دارای وجه بوم‌شناختی مهمی است و آن، رقابت نظام حیات انسانی (شهری و روستایی) بر سر منابع و خدمات اکوسیستمی به‌ویژه خدمات مهم تأمین‌کننده و تنظیم‌گر و راهبردی منابع آب در منطقه است. در واقع گستره حوضه آبریز دریاچه ارومیه، عرصه رقابت دو واحد بوم‌شناختی دریاچه ارومیه از یک‌سو و فضاهای شهری و پیراشهری از دیگر سو بر سر منابع حیات آب است. در راستای تحلیل مذکور، گستره دریاچه ارومیه با توجه با عامل فاصله از دریاچه در چهار پهنه، طبقه‌بندی شده است. نتایج همپوشانی کانون‌های جمعیتی با نقشه مذکور بیانگر آن است که بخش عمده جمعیت در مجاورت دریاچه و به عبارتی در خروجی زیرحوضه‌ها ورودی‌های مهم منطقه استقرار یافته است. بر این اساس، از تعداد ۳۱۷۰ نقطه شهری و روستایی، تعداد ۱۶۳۷ سکونتگاه در فاصله ۵۰ کیلومتری از دریاچه مستقر هستند و جمعیت این پهنه بالغ بر ۲۸۳۵۳۴۲ نفر (۵۱/۳۷ درصد جمعیت کل حوضه) است. همچنین در فاصله ۱۰۰ کیلومتری از دریاچه تعداد ۸۳۹ سکونتگاه با ۲۱۸۰۷۶۷ نفر (۳۹/۵۱ درصد)، در ۱۵۰ کیلومتری دریاچه ۵۵۵ سکونتگاه با ۳۷۰۴۴۲ نفر (۶/۷۱ درصد) و در فاصله ۲۰۰ کیلومتر ۱۳۹ سکونتگاه با ۱۳۲۴۰۷ نفر (۲/۰۲ درصد) درصد استقرار یافته است (شکل ۷).

شکل ۷. نقشه استقرار جمعیت سکونتگاه‌های شهری و روستایی با در نظر گرفتن معیار فاصله از دریاچه

شکل ۶. عرصه‌های پیراشهری ناحیه مورد مطالعه

با توجه به نتایج مندرج در جدول ۵، در ۵ کیلومتری شهرها تعداد ۳۱۵ روستا قرار دارد. در کلان‌شهر تبریز تعداد ۸ شهر وجود دارد که با روند رو به رشد خود در آینده‌ای نه‌چندان دور، این شهرها به هم متصل خواهد شد و یک پهنه شهری پیوسته را تشکیل خواهد داد. به‌عنوان نمونه، تعداد ۷۷ نقطه روستایی در فاصله کمتر از پنج کیلومتری تبریز قرار دارد که برخی از آن‌ها یا در شهر ادغام شده و یا در معرض ادغام قرار دارد.

جدول ۴. شهرهای مستقر در فاصله ۵ کیلومتری شهر اصلی

منظومه شهری	شهرهای در معرض ادغام	تعداد روستاهای ادغام‌شده یا در معرض ادغام
تبریز	سرد رود، باسمنج، اسکو، ایلخچی، ممقان، گوگان، آذرشهر، خسروشهر	۷۷
شبستر	سیس، وایقان، شندآباد، شرفخانه، خامنه، کوزه‌کنان	۱۹
کلوانق	مهربان، زرنق، بخشایش	۷
شربیان	دوزدوزان	۳
سلماس	تازه شهر	۲۸
ملکان	چهاربرج	۳۶
نقده	محمدیار	۵۲
اشنویه	نالوس	۳۳
شاهیندژ	محمودآباد	۱۹
میاندوآب	لیلان	۴۱
	جمع	۳۱۵

جدول ۵. طبقه بندی جمعیت شهری حوضه آبریز ارومیه

فاصله از دریاچه (کیلومتر)	جمعیت شهری و روستایی ۱۳۹۵	تعداد نقاط شهری و روستایی	درصد جمعیت
۵۰	۲۸۳۵۳۴۲	۱۶۳۷	۵۱,۳۷
۱۰۰	۲۱۸۰۷۶۷	۸۳۹	۳۹,۵۱
۱۵۰	۳۷۰۴۴۲	۵۵۵	۶,۷۱
۲۰۰	۱۳۲۴۰۷	۱۳۹	۲,۴
جمع	۵۵۱۸۹۵۸	۳۱۷۰	۱۰۰

حمل و نقل و ارتباطات و تعاملات گسترده فضاهای شهری و روستایی قرار دارد، مهم ترین عرصه کنش فضایی شهر - پیراشهر در حوضه آبریز دریاچه ارومیه در نظر گرفت. استقرار بخش عمده جمعیت در شهر و پیراشهر، پدیده و شکل جدیدی در سازمان دهی اجتماعی - فضایی جمعیت محسوب می شود که اثرات و پیامدهای گسترده ای در ابعاد زیست محیطی، اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی، مدیریتی - سیاسی و کالبدی - فضایی دارد.

گسترده های فضایی شهری و پیراشهری و پیامدهای پر دامنه آن، در تصمیم سازی ها و تصمیم گیری ها مورد توجه قرار نگرفته است. نمونه بارز این واقعیت را می توان در غفلت از نقش فضاهای شهری و پیراشهری در راهبردهای احیاء دریاچه ارومیه، ملاحظه کرد. نتایج تحقیق حاضر نشان داد که پدیده شهر و فضاهای پیراشهری مهم ترین مؤلفه فضایی نظام های انسانی است که سلطه آن بر جمعیت و فعالیت، بلامنازع است. این فرم نوظهور فضایی در نبود یک مدیریت پایدار و یکپارچه نگر بوم شناختی - اجتماعی، می تواند، دامنه تخریب منابع زیست محیطی و نابودی منابع اکوسیستمی (پشتیبان، تأمین گر، تنظیم گر و فرهنگی) را شدت بخشیده و عدم تعادل زیست بوم ها را به مرحله ای غیر قابل برگشت وارد کند.

منابع

استیونسون، دبوراه، (۱۳۸۸)، "شهرها و فرهنگ های شهری"، ترجمه رجب پناهی و احمد پوراحمد، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری، تهران.

چگینی، رباب (۱۳۹۱)، "تبیین پیامدهای فضایی - کالبدی ادغام هسته های روستایی در فرآیند گسترش شهر (مورد: منطقه یک شهر تهران)" رساله دکتری، دانشگاه خوارزمی تهران.

رهنمایی، محمدتقی (۱۳۷۱)، "توان های محیطی و طبیعی ایران"، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران،

مرکز آمار ایران، (۱۳۹۵-۱۳۳۵)، سرشماری نفوس و مسکن. <http://www.amar.org.ir/>

نتایج تحلیل فاصله جمعیت از دریاچه ارومیه، نشان می دهد که بیشترین کانون های تمرکز و تراکم جمعیت، فعالیت و سکونت در مجاورت دریاچه تجمع دارد. این مهم ناشی از عملکرد درازمدت زیرحوضه های دریاچه در تولید منابع آب و خاک مناسب در ارتباط با ویژگی های ژئوهیدرولوژیکی منطقه بوده است. همچنین به دلیل کم بودن فضاهای قابل زیست نسبت به گستردگی اکوسیستم طبیعی پشتیبان (کوهستان ها)، سکونتگاه ها خصوصاً شهری در شیب های کم و مناطق پست حوضه مجاور دریاچه، استقرار پیدا کرده اند. این امر نشان از فشار نظام حیات انسانی بر منابع آب دارد. در واقع، بارگذاری توسعه انسانی فراتر از ظرفیت سبب برهم خوردن تعادل بوم شناختی بین نظام انسانی و نظام طبیعی و ناپایداری منابع مهم حیاتی آب در این منطقه شده و به ویژه به ضرر اکوسیستم دریاچه ارومیه تمام شده است.

با توجه به استقرار بخش عمده جمعیت حوضه آبریز دریاچه ارومیه در شهرها و فضاهای پیراشهری، متأسفانه در مدیریت منابع آب و ناپایداری دریاچه ارومیه، این واقعیت فضایی به جد مورد توجه قرار نگرفته است. امری که می تواند موفقیت راهبردهای منجر به احیاء دریاچه ارومیه را با چالش جدی و حتی شکست روبرو کند.

نتیجه گیری

بنا به نتایج به دست آمده از این تحقیق، حدود ۹۰ درصد کل جمعیت حوضه آبریز دریاچه ارومیه و حدود ۶۵ درصد جمعیت روستایی این حوضه در فاصله ده کیلومتری از شهرها قرار دارد. می توان این حلقه ده کیلومتری را که در تعامل برای توسعه نظام

- Program of the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO): <https://www.researchgate.net/publication/287613842>.
- Ravetz .Joe, Christian Fertner, and Thomas Sick Nielsen (2013), *The Dynamics of Peri-Urbanization in volume of Peri-urban futures: Scenarios and models for land use change in Europe*, Edited by Kjell Nilsson, Stephan Pauleit, Simon Bell, Carmen Aalbers and Thomas Sick Nielsen, Springer-Verlag Berlin Heidelberg 2013.
- Simon David, Duncan McGregor and Donald Thompson (2006), “*Contemporary Perspectives on the Peri-Urban Zones of Cities in Developing Areas*”, in Volume of *The Peri-Urban Interface Approaches to Sustainable Natural and Human Resource Use*, First published by Earthscan in the UK and USA in 2006.
- کاویانی، محمدرضا و بهلول علیجانی، (۱۳۷۱)، “مبانی آب و هواشناسی”، تهران، انتشارات سمت.
- گادزشاک، دیوید، ادوارد کایسر و اف استوارد چین (۱۳۹۳)، *برنامه‌ریزی کاربری زمین شهری*، ترجمه منوچهر طبیبیان، انتشارات دانشگاه تهران.
- Alcamo, Joseph, Bennett, Elena (2003), *Ecosystems and human well-being: a framework for assessment /Millennium Ecosystem Assessment*, Printed on recycled, acid-free paper Manufactured in the United States of America.
- DuBowey Paul J(2016), *Introduction to Ecohydrology: Concepts and Applications*, Available in: <http://forestry-information-center.ipb.ac.id/images/dokumen/Monday%20-%20Ecohydrology%20Approach.pptx>
- Harvey D (1973) “*Social justice and the city. London*”.
- Harvey D (1982) “*The limits to capital*”. Oxford.
- Harvey D (1985) “*The urbanisation of capita*”l. *Baltimore*.
- Harvey D (1989) “*From managerialism to entrepreneurialism: the transformation in urban governance in late capitalism*”. *Geogr Ann Ser B, Hum Geogr* 71(1):3–37.
- Harvey D (2006) “*Neoliberalism as creative destruction*”. *Geogr Ann Ser B* 88(2):145–158.
- Iaquinta, David L and. Drescher, Axel W (2000), “*Defining Periurban: Rural-Urban Linkages and Institutional Connections*”, Portions of this paper were developed with support from the Partnership
- Mazhindu Elias(2016), *Political Economy of Peri-urban Transformations in Conditions of Neoliberalism in Zimbabwe in volume of Peri-Urban Developments and Processes in Africa with Special Reference to Zimbabwe*, Edited by Chirisa Innocent, Elias Mazhindu and Elmond Bandaoko, SpringerBriefs in Geography.
- Pickett, S.T.A. Cadenasso, M.L. & Grove, J. M. 2001. “*Urban ecological systems: linking terrestrial ecological, physical, and socioeconomic components of metropolitan areas.*” *Annual Review of Ecology and Systematics*. Vol 32. pp 127–157.
- Piorr, Annette, Joe Ravetz and Ivan Tosics (2012), “*Towards European Policies to Sustain Urban-Rural Futures*”, *Forest & Landscape*, University of Copenhagen – LIFE Coordinator of PLURE, p. 5, Available in http://www.plurel.net/images/Peri_Urbanisati_on_in_Europe_printversion.pdf